

szakmaiság szerinti működéssel az *önszerveződő modell* területére lépjenek. Az öt év ehhez volt elég, illetve ehhez öt év kellett.” (89. old.)

Az önszerveződés feltételeinek, a továbblépés lehetséges útjainak számbavételével zárul a kötet. Dobsi Attila — az elemzés alapján — a rendszer és az alrendszer (oktatás, közigazgatás, szakmai infrastruktúra) szintjén javasol változtatásokat. Szinte gigantikus méretű az a feladat, amire felhívja figyelmünket: „... az ismeretátadás tervbontásos szisztémáját *alapjaiban* kell megváltoztatni, illetve a már eddig megkezdett változásokat *következetesen végrehajtani*.” (90. old.)

Az egész kötet szelleme „pedagógiaiintézet-barát”. Fontos ez nekünk, itt dolgozóknak, hiszen, sajnos, az intézetet az eddig megtett úton talán csak mi, az itt dolgozók „szerettük”.

Ha pl. csak megyei szinten végiggondoljuk: az intézet már létrejötték a szakigazgatási szervek, művelődési osztályok — egykori „legendás” hatalmát gyengítette, mert — többek között — „elvette” a szakfelügyeletet.

A korábbi szakfelügyelő eddigi felügyelői szerepét „leminősítette” tanácsadóivá. Ezt a szakfelügyelők többsége nagy presztízvesztésként, szerepzavarként élte meg.

Az egyre önállóbbá váló iskolák — főleg — kezdetben az önállóságot „egyedül” szerették volna kipróbálni, és nem igazán igényelték a külső „szaktanácsot”.

Vagyis: miközben a pedagógiai intézetek — napi ütközések, konfliktusok árán — a pártállam oktatásirányítási szisztémájának végleges és visszavonhatatlan összeomlásában „történelmi-nek tekinthető szerepet” játszottak — bár más okból, de — mindenki és mindig „szidta őket”.

A kötet olvasása közben föl-fölidéződött bennem Buda Béla bűvárhasonlata az „empátia-könyvből”. „Különlegesen begyakorlott bűvárok mélyre le tudnak merülni, hogy onnan gyöngyöt tartalmazó kagylót hozzanak fel. A bűvárok élettani adottságától, életkoruktól és gyakorlottságtól függ, hogy ki mennyi ideig képes a víz alatt tartózkodni. Minél tovább tud valaki lenni maradni, annál jobban képes észrevenni a növényekkel benőtt, a fenék kődarabjaival egybeomló kagylókat, sőt, annál inkább marad ideje arra, hogy kiválassza a gyöngyöt legnagyobb valószínűséggel tartalmazó darabokat. A gyöngyhalász lemerülése és felbukkanása egy mozzanat. Egy-egy halász azonban nem egyszer merül le, hanem egymás után, folyamatosan. A korábbi lemerülés emlékei a következő alkalmakkor megkönnyítik a keresést, eredményesebb halászatot biztosítanak.”

A rendszerváltás mai stádiumában úgy érzem: a szerző által kálváriának nevezett úton az intézeti munkatársak kitartóan „bűvárkodtak, keresték” *valódi* szerepüket, a gyöngyöt tartalmazó kagylót.

A végigjárt úton kikristályosodott: a valódi feladat csak az iskolák, az itt tanító pedagógusok, az itt tanuló gyerekek — nemes értelemben vett — *szolgálata* lehet. Ehhez a szolgálathoz nyújt segítséget és ösztönzést Dobsi Attila könyve.

Akadémiai Kiadó, Bp., 1990. 100. l.

DR. FARKAS KATALIN

Mészáros István:

A TANKÖNYVKIADÁS TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON

A tankönyvírás történetéről az átlag pedagógus jóformán semmit sem tud. Valóban a neveléstörténet eléggé elhanyagolt területe az elmúlt századok tankönyveinek vizsgálata, pedig ezek a kötetek fontos neveléstörténeti források. Fehér Erzsébet írta kandidátusi téziseiben: „Segítségükkel pontosan nyomon követhető, és belőlük részletesen feltárható egy-egy korszak iskolai tananyaga, ezekből kiolvasható az oktatás iránya, célja, sok esetben az oktatás módszere is. De mindezekből kikövetkeztethető az érvényesíteni kívánt nevelés jellege is.”

Fehér Erzsébet megállapította, hogy sok kutatás foglalkozik a tantervekkel, viszont ke-

vés a tankönyvekkel, jóllehet, ez utóbbiak sokkal konkrétabb formában, az iskolai élet közvetlen közegében tükrözik a tananyagot. Fehér Erzsébet disszertációjában az 1777—1848 közötti időszak magyar nyelvű alsó- és középszintű tankönyveinek hozzávetőleges teljességű gyűjteményét dolgozta fel.

Az előző gondolatok is érzékeltetik, hogy milyen tiszteletreméltó vállalkozásba kezdett Mészáros István, aki a magyarországi tankönyvírás történetét dolgozta fel. Könyvének utószavát Petró András írta, aki a Tankönyvkiadó történetét vizsgálta fel. A könyv fotóit Péterffy István, az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Galéria munkatársai készítették. A kötet már az esztétikus fedelével (készítette Kolosváry Bálint) és fedélreprodukciójával felhívja magára a figyelmet (Szepsy Szűcs Levente alkotása).

A rövid bevezetőből fontos ismereteket

szerepe az olvasó. Esetleges volt a tankönyv szerepe az ókori oktatásban. A nehezen kezelhető, több évezred óta használatban lévő „tekerckönyv” a 8—9. században alakult át könnyen forgatható, kényelmesen lapozható igazi könyvvé. Legelső iskoláinkban is ott volt már a tankönyv, s ott volt mindvégig, az azóta eltelt ezer esztendő alatt.

Meglepő, hogy a hazai, sőt, a külföldi neveléstörténeti szakirodalomban alig találkozzunk tankönyvtörténeti tanulmánnyal, ezt célzó kutatásokkal. Az átfogó hazai, netán európai tankönyvtörténeti szintézis megteremtése tekintetében pedig még a határozott szándék sem merült fel.

Mészáros István a hazai tankönyvek kiadásának múltját, mába torkolló fejlődését mutatta be. Munkája fontos előmunkát egy majdani hazai tankönyvtörténeti monográfia megírásához, fontos adalékokat szolgáltat a hazai tankönyvelmélet, a tankönyvkritika-történet elkészítéséhez is.

Mészáros István munkadefiníciója a következő: „A tankönyv speciális könyv, amely meghatározott didaktikai, illetőleg tágabb pedagógiai céllal kifejezetten az iskolai oktatás számára készült; szövegének-anyagának elsődleges funkciója az iskolai oktatás keretében való közös tanári-tanulói feldolgozás.”

Ilyen tankönyveket elsősorban az iskola-rendszer alsó- és középső szintje számára készítették a szakemberek az elmúlt századokban. Más volt a helyzet a felsőoktatásban, csak tágabb értelemben tekinthetjük tankönyveknek a „komplett” tudományos szakműveket, melyek tulajdonképpen nem az oktatás számára készültek.

A régi iskolákban a tanulók gyakran vették kézbe a bibliai szövegeket, az ima- és énekeskönyveket, a liturgikus és más hasonló tartalmú kiadványokat. Fontos szerepet játszottak az elmúlt századok iskoláiban az antik szerzők szövegei, klasszikus művei. Ezeket természetesen csakis akkor számíthatjuk a tankönyvek közé, ha kifejezetten iskolai felhasználásra, tanulásra, speciális pedagógiai-didaktikai szempontokat érvényesítve készítették el a szerkesztők. Az előbbiekből is láthatjuk, hogy ma is, a múltban is sok esetben összemósodik a tankönyv és a tanulók kezébe szánt iskolai segédkönyv, valamint elsősorban tanárok számára készült kézikönyv, illetve kézikönyvszerű kötet műfaja.

Mészáros István témája: az iskolázás alsó és középső szintjén folyó oktatásban használt tankönyvek és a velük kapcsolatban álló más kiadványok előállítására és terjesztésére, ezek eljárás módjai, szervezeti formái a magyar iskolaügy ezerszandós története folyamán.

Az első hazai iskola 1000 évvel ezelőtt létesült Szent Márton hegyén (996 táján), a mai Pannonhalmán; ezzel indult meg a magyar is-

kolaügy története, ezért is érdekes- és aktuális a könyv első fejezete. Ehhez képest a legelső hazai tankönyvemlítés igen korai. István király uralkodása első felében, az általa alapított pécsi püspökség káptalani iskolájában az 1010-es évek elején a középszint tanulói számára szükséges latin nyelvtankönyvről, az akkor egész Nyugat-Európában használatos Priscianusról esett szó egy oklevélben. Az 1090-es évekből maradt ránk az első hazai könyvtárjegyzék: a pannonhalmi kolostor leltára. Ebben több tankönyv is szerepel: két példány Donatus, vagyis elemi szintű latin nyelvtankönyv, és három kötet Cato, azaz erkölcsi tartalmú, rövid szólásokat tartalmazó latin nyelvgyakorló könyv.

A középkori tankönyv, ami a lényegét illeti, azonos volt a mai tankönyvvel: a tanuló által elsajátítandó tananyag szövegét, az ahhoz tartozó táblázatokat, számításokat, ábrákat tartalmazta. Amiben a maitól eltért: kézzel írták, nem nyomtatták. A kézzel írt, majd nyomtatott tankönyvek iskolai használatának, feldolgozásának módszerében a 18. század második feléig nem történt lényeges változás.

Az első ránk maradt, ma is kézbe vehető középkori tankönyvünk a 12. századból való, s ma Esztergomban őrzik. 1363. január 28-án Domokos diák pénzt kért nagynénjétől tankönyvvásárlásra. Kérését e szavakkal indokolta: „Mert valóban igazat ír a költő: Szítával merit vizet az, aki tankönyv nélkül akar tanulni.”

A 13—14. századból már jóval több tankönyv maradt ránk. A 15. századi hazai tankönyvek száma még magasabb.

A középkori tankönyv-előállítás és tankönyv-terjesztés egyszerűen történt: maga a diák írta le magának az egyes tananyagrészeket, a tanár által rendelkezésére bocsátott mintapéldány alapján. Számos esetben a diák saját iskolás korában leírt tankönyvét, ha maga is pedagógus lett valamelyik káptalani, kolostori vagy városi plébániái iskolában, mintapéldányának használta, időközben természetesen újabb szövegrészekkel gyarapította.

A humanizmustól a felvilágosodásig (15—18. század) sok tankönyv jelent meg, ennek oka, Gutenberg kultúrát forradalmasító találománya, a könyvnyomtatás. Az első tankönyveinket még külföldön nyomtatták (Velencében), Papp János budai könyvkereskedő megrendelésére. A 16. század első évtizedeiben számos olyan tankönyv került ki a külföldi nyomdákból, amelyeknek valamiféle magyar vonatkozása is volt. Wolphard gyulafehérvári kanonok érdeme volt, hogy Janus Pannonius művei bekerültek a hazai iskolákba.

Nyugat-Európában korán kialakult az a szokás, hogy főként azokban a városokban létesült nyomdák specializálódtak tankönyvnyomtatásra, ahol egyetem vagy népesebb iskolák

működtek. Az első magyarországi nyomdász, Hess András is, ezt a szokást követte, nyomdája azonban rövid életűnek bizonyult.

Az 1530-as évek végén Brassó város plébánosa Johann Honter lett, az ő nevéhez fűződik a helyi nyomda létrehozása, melynek azért volt nagy jelentősége, mert a török által ellenőrzött magyarországi területeken túlról, a nyugat-európai nyomdákból való tankönyvszállítás már egyre nagyobb nehézségekbe ütközött.

Egyre több nyomda született hazánkban. A dunántúli Sárvár nyomdája például Sylvester János kötetét adta ki. Az első, ma is ismert ábécéskönyv címfelirata pontosan jelzi, hogy 1553-ban nyomtatták Kolozsváron, minden biznnyal Heltai Gáspár nyomdájában. 1561-ben megalapították a debreceni nyomdát. 1577-ben Telegdi megszervezte a nagyszombati nyomdát, mely káptalani nyomda volt. E városban 1635-ben Pázmány Péter esztergomi érsek egyetemet alapított. Lorántffy Zsuzsanna bőkezűségéből jött létre 1650-ben a sárospataki nyomda. A korban a nagyszombati Egyetemi Nyomda mellett a Felvidéken még Lőcse város nyomdája volt jelentős. 1717-ben kezdte működését a pozsonyi nyomda. Erdélyben, Nagyszében szász város nyomdájának német és magyar tankönyvei is a hazai tankönyvtörténet büszkeségei közé számítanak. A 18. század első felében több új nyomda kezdte működését: Budán 1724-től, Sporonban 1725-től, Pesten 1788-tól. Ezek polgári vállalkozások voltak, felekezeti elkötelezettség nélkül.

Nagy változást hozott a két Ratio Educationis a tankönyvkiadásban. Az első Ratio Educationis (1777) szándéka szerint a budai Egyetemi Nyomda lett a tudományos munkák első hazai kiadója. A 201. § úgy rendelkezett, hogy a nyomdára ruházza az összes hazai iskolákban használatos, hivatalosan elrendelt tankönyvek kiadásának monopólióját. Ezt az uralkodó 1779-ben külön rendelettel is megerősítette. A privilégium még ezt is előírta: „Ennek a nyomdának az előzetes engedélyre és beleegyezése nélkül senki sem hozhat be külföldön kinyomtatott tankönyveket ... s ezeket senki sem árusíthatja.” E monopólium 1848-ig volt érvényben, de nem vonatkozott a protestánsokra, mert ők nem követték a Ratio előírásait.

1851-ben az összes hazai iskolai tankönyvet átvizsgálták az állami tanügyi hatóságok megbízott szakemberei, akik sokat betiltottak, egyeseket ideiglenesen további használatra engedélyeztek, bizonyos részüket pedig továbbra is alkalmazhatták az iskolákban.

Az 1867-ben létrejött kiegyezés lehetőséget teremtett a magyar társadalom polgári fejlődése számára. Eötvös József miniszter egy tankönyvbizottságot létesített. A miniszter fontosnak tartotta, hogy ismert szakemberek írják a tankönyveket, de bárki pályázhat saját kéz-

íratával, legyen „szabad verseny” a tankönyv-írásban. A dualizmuskori tankönyveknek már szerves része az illusztráció, a szemléltető kép. A képek természetesen feketék-fehérek az összes tankönyvben, de sajátos módon több földrajzkönyv szerzője színes térképmellékletet alkalmazott.

1919-ben, a Tanácsköztársaság idején, Székesfehérváron új népiskolai tankönyveket adtak ki. 1925-ben a miniszter életre hívta a Tankönyvügyi Bizottságot, mely minden tanév végén összeállította a következő iskolai évben használható tankönyvek jegyzékét, amelyet a hivatalos lapban közzétettek. A két világháború közötti időben a legjelentősebb, tankönyveket is megjelentető tankönyvkiadók: a fővárosi Athenaeum, Franklin, Lampel, Szent István Társulat, valamint a debreceni Városi Nyomda, mely a protestáns tankönyvek legfőbb kiadója lett.

1945 után az újjászervezett Országos Köznevelési Tanács hatáskörébe vonta a tankönyvügyet. Legjelentősebb alkotása kétségkívül az állami tankönyvkiadás megszervezése és az első állami általános iskolai tankönyvsorozat megjelentetése volt. A munkálatok irányítása Sik Sándor hivatali feladatkörébe tartozott. Az Országos Köznevelési Tanács tankönyvkészítési szempontjai ma is fontosak, érdekesek: maximális anyagot adjunk, de jelöljük meg az elvégzendő minimális anyagot; a szerzőknek gondolnuk kell a városi és falusi tanulókra, fiúkra és leányokra; a nevelő és a tankönyv módszere nem azonos; a tankönyv legyen áttekinthető, egyszerű és világos, életigénylő, tükrözzön derűs életszemléletet, hirdesse a munka megbecsülését, a tudomány mai állását, a demokrácia szellemét, hassa át a nemzetek közötti szolidaritás, a humanizmus stb.

Az 1949/50-es tanévben aztán az összes „első” általános iskolai tankönyvet kicserélték. A tankönyvkiadás 1949 májusában a Tankönyvkiadó kezébe került.

1945 után az összes tanterv- és tankönyv-reform legnagyobb hibája a maximalizmus volt; néhányszor igényesség és színvonalemelés címén tetemes tananyagbővítést eszközöltek.

Mészáros István megállapította: 10 év alatt hatszorosára emelkedett a tankönyvkiadás papírfelhasználása. A ma alkalmazott módszer, a munkálatás is több problémát vet fel: vajon hogyan lehetne megtalálni mesterkélttség, erőltettség nélkül a tanulói munkálatás megfelelő szolid és reális szintjét az oktatásban, illetőleg ennek megfelelően a tankönyvekben.

Állandó vitatéma a használt tankönyvek összegyűjtésének és újra használatba adásának esetleges visszaállítására, mert ez jelentős megtakarítást eredményezhetne.

Petró András megállapította, hogy sohasem volt könnyű feladata a Tankönyvkiadónak. Mindig „sok úr szolgálja” volt, mindig sok volt

az igény — nemegyszer teljesen ellentmondóak. A tankönyvírás, tankönyvkiadás nem teljesíthet minden igényt, nem oldhat fel konfliktusokat, melyek főként tudományos és tantervi vitákat jelentenek. Gyakran kellett a Tankönyvkiadónak magára vennie mások hibáit, holott óriási és vitathatatlan érdemei vannak, melyeket Mészáros István és Petró András is felsorol. A jelenben nagy szükség van a nyomdák korszerűsítésére, a tankönyvterjesztés fejlesztésére, s egyáltalán megfelelő anyagi érdekeltségre, azaz piacgazdálkodásra a pluralizmus jegyében.

Mészáros István ismét úttörő munkát vállalt

magára. Könyve érdekes, izgalmas olvasmány. Az olvasó sok, eddig talán meg sem fogalmazott kérdésére is választ kaphat. A kötet megjelenése különösen aktuális, mert hamarosan 1000 éves lesz a magyar iskola, de olyan szempontból is aktuális, hogy ilyen jellegű munkával a neveléstörténeti szakirodalomban eddig még nem találkoztunk.

Az értékes munkát egyaránt haszonnal forgathatja az érdeklődő olvasó, de a kutató is.

Tankönyvkiadó, Budapest, Dabas, 1989.

DR. OLÁH JÁNOS

A Tanítók 26. Nyári Akadémiája

Az Eötvös József Tanítóképző Főiskola, a Bács, Békés és Csongrád megyei pedagógiai intézetek az alsó tagozatos tanítók és az érdeklődő kollégák számára az alábbi témában szervezik meg a 26. Tanítók Nyári Akadémiáját:

Alternativitás — pluralizmus — autonómia az oktatásban.

A rendezvény időpontja: 1991. július 1-jétől 5-ig.

A rendezvény helye: Eötvös József Tanítóképző Főiskola

Baja, Szegedi u. 2., 6500.

Az 5 nap alatt többek között a közoktatás időszerű kérdéseivel, az alternatív pedagógiák közül a Waldorf-, Freinet-pedagógiával, a jungiánus iskolával, a Gordon-módszerrel foglalkozunk.

A rendezvény időtartamára a főiskola kollégiumában 3 ágyas szobákban szállást és napi 3-szori étkezést biztosítunk.

Részvételi díj: 4000,— Ft.

A bejáró nevelők számára ebédet biztosítunk.

Részvételi díjuk: 2000,— Ft.

Kérjük, hogy a részvételi igényeket legkésőbb 1991. április 30-ig, a főiskola címére küldjék meg, a név, a levelezési cím és a részvétel módjának pontos megjelölésével.

A részvételi díj beérkezése után az általunk küldött csekken a befizetés végső határideje: 1991. május 10.

A továbbképzés részletes programját június hónap elején juttatjuk el a kollégáknak.

A rendezőbizottság nevében:
dr. Fátrai Klára
főigazgató-helyettes